

Particulele afirmative în limba română – perspectivă diacronică și areală

Affirmative particles in Romanian – diachronic and areal perspective

Tomasz Klimkowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

tomasz.klimkowski@amu.edu.pl

Abstract

The present article analyses the Romanian affirmative particles from a diachronic and areal perspective in order to determine their origin. The analysis of a corpus of original literary texts and translations of religious texts as well as dictionaries and grammars from different epochs has resulted in distinguishing in Romanian the following affirmative particles: *așa* (since the 16th, and especially the 17th century), *ei* (in the 16th century), *ie* (since the second half of the 18th century) and *da* (since the 19th century). As the last three can be put in the East European areal context, a natural explanation of their origin would be the assumption that they were borrowed respectively from Church Slavonic, German and Slavic. However, also because of the special status of affirmative particles as a part of basic vocabulary of most languages, we propose to apply to them the foothold theory inspired by Abraham's half-open doors theory (2011). Accordingly, we believe that borrowing the particle *ei* from Church Slavonic could have used as a foothold the Old Romanian conjunction *e* (< lat. *et*) and the *ie* borrowed from German was superposed on the Romanian verbal form *e* 'is'. On the other hand, the Slavic loanword *da* coincided with the inner semantic evolution of the Romanian forms *dară* ~ *dar* ~ *da* from an adversative conjunction to an affirmative particle.

Keywords: affirmative particles, diachronic linguistics, areal linguistics, etymology of the Romanian *da*, half-open doors theory, foothold theory

INTRODUCERE

În general, există două tipuri de răspuns la o întrebare închisă (*yes-no question*): reluarea unei părți din întrebare (de obicei, a verbului la o formă finită, cu sau fără negație) și folosirea unor cuvinte specializate, afirmative sau negative (Holmberg, 2015). Lingvistica românească tradițională (la fel ca și cea franceză și engleză) clasifică formele de acest tip drept adverbe. În schimb, în lingvistica germană și slavă, acestea sunt denumite, de cele mai multe ori, particule. În tradiția gramaticală românească, termenul *particulă* desemnează mai degrabă un element de întărire atașat unui cuvânt (fiind numit și *particulă deictică*) (DSL, 1997, p. 355; ELR, 2001, pp. 419-421). Totuși, este folosit uneori termenul *particulă adverbială* sau *adverb-particulă*, echivalent cu cel de *semiadverb* (DSL, 1997, p. 355; ELR, 2001, pp. 419-421). Astfel, conform unor definiții ale termenului *particulă* (MDA, 2010, II, p. 276), acesta constituie un termen generic pentru cuvinte cu corp fonetic redus, mai ales pentru părțile de vorbire neflexibile, printre care se numără și adverbele de afirmație. Așadar, indiferent de dificultatea delimitării particulelor de alte clase și, în special, de adverbe, vom folosi în continuare termenul *particulă afirmativă*, având în vedere valoarea specială a unor astfel de forme; de altfel, el apare, de asemenea, la Mihăilă (1960) și Niculescu (1961) (în alternanță cu termenul *adverb afirmativ*). Spre deosebire de adverbele propriu-zise, care completează verbul, cuvântul afirmativ reprezintă un răspuns pozitiv la o întrebare, înlocuind propoziția întregă sau o parte a acesteia, care devin atunci eliptice, iar dacă se reactualizează în discurs, devin o apozitie a afirmației, cf. (1a) vs. (2a) și (1b) vs. (2b).

(1)

a. *Vii mâine?*

b. *Vii **mâine**?*

(2)

a. *Da[, vin [mâine]].*

b. *Da[, **mâine**].*

De aceea, asemenea cuvinte au mai fost clasificate ca *interjecții gramaticale*, deoarece sunt capabile de relații sintactice foarte limitate, sau ca o „clasă” aparte; în lingvistica actuală se vorbește – în franceză, engleză, italiană etc. – mai ales de *pro-phrase*, *pro-sentence*, *pro-frase*, ca, de exemplu, într-o sintaxă a limbii române vechi în limba engleză (Pană Dindelegan, 2016), în care, totuși, se menționează *the negative pro-sentence*, dar nu și *the affirmative pro-sentence*. Termenul a intrat în română ca *profrază*; cu privire la *da*, este folosit, printre altele, în GALR (2008, II, p. 672 și urm.) și GBLR (2010, p. 306). În același timp, în GALR, se discută (în general) *proforme* (2008, I, pp. 57-58).

Articolul de față își propune să analizeze problema particulelor / profrazelor afirmative românești din două perspective: diacronică și areală. Scopul principal pe

care îl urmăresc descrierea și analiza faptelor lingvistice din aceste perspective este cel de a explica originea particulelor în cauză, prin revizuirea unor ipoteze anterioare și propunerea unei soluții noi. Situația din română reprezintă o ilustrare a tendințelor generale în acest sens și, raportată la alte cazuri (în special, la situația lingvistică din Europa de est), permite formularea unor concluzii cu privire la statutul particulelor afirmative și problema împrumutării lor.

Originea particulelor afirmative din limba română și, în special, a particulei *da*, face obiectul unor studii detaliate semnate de Niculescu (1961) și Massey (2008), găsimu-și loc, de asemenea, în monografia despre slavisme a lui Mihăilă (1960) sau în gramatica limbii române vechi a lui Frâncu (2009). Într-o anumită măsură, ea este discutată și în sinteze precum Pușcariu (1940) și Rosetti (1986), dar, mai ales, în dicționarele etimologice: DEDR (1879), DER (2002), DEM (1978) și în cele explicative, care indică, de obicei, etimologia cuvintelor-titlu din corpul lor.

În acest articol, descrierea diacronică este bazată, în primul rând, pe analiza datelor lingvistice furnizate de un corpus de texte din perioada limbii române vechi și moderne. Dintre corpusurile elaborate până acum, am folosit CETRV (textele din 1521-1640) și ROMTEXT. Separat, au fost analizate o serie de texte literare: originale și traduse, inclusiv traduceri biblice, care acoperă într-un mod aproape neîntrerupt toată istoria limbii române scrise, permițând, astfel, urmărirea evoluției diferitelor fenomene lingvistice, inclusiv a modalităților de exprimare a afirmației¹. Alte repere importante sunt constituite de lucrări de referință precum dicționare, gramatici și manuale din secolele XVIII-XIX, care consemnează uzul din epoca respectivă².

Perspectiva areală a fost obținută prin raportarea particulelor afirmative românești identificate pe plan diacronic la contextul areal, adică la contactul lingvistic al limbii române cu spațiul central-european și, mai ales, cu cel slav de sud-est și de est. La nivel teoretic, în cadrul abordării areale, aplicăm elemente ale metodologiei elaborate de Swadesh (1952, 1971), precum lista cuvintelor de bază considerate ca fiind cele mai rezistente la schimbare și, prin urmare, la înlocuirea lor prin împrumuturi din alte limbi.

Reunind cele două perspective, pentru a stabili originea formelor analizate, recurgem la concepte specifice precum: teoria „ușilor întredeschise” ca mecanism de schimbare lingvistică (Abraham, 2011), adoptată într-o variantă proprie cu o modificare la nivel de formulare, ca teorie a „punctelor de sprijin”, și evoluția fonetică neregulată datorată frecvenței (Mańczak, 1971).

¹ În acest scop, am ales cele mai importante traduceri românești ale textului biblic care au în cuprinsul lor Noul Testament sau cel puțin o parte din acesta și am identificat în ele o serie de pasaje care conțin formule afirmative. Pe de altă parte, rezultatele analizei corpusului de traduceri biblice trebuie tratate cu prudență, limbajul biblic manifestând o puternică tendință conservatoare și chiar arhaizantă.

² Chiar dacă, uneori, este reflectat nu atât uzul real, ci cel dorit de autor, mai ales în cazul reprezentanților curentelor latiniste.

1. PERSPECTIVA DIACRONICĂ

1.1. Româna veche (1521-1780)

În latină clasică, afirmația se exprima prin reluarea integrală sau parțială a întrebării și, mai ales, a verbului (cu modificări necesare). În afară de aceasta, o afirmație generalizată putea fi exprimată prin *ita*, sau alte adverbe precum *etiam*, *utique*, *omnino*, *immo* sau *sic*, cel din urmă generalizându-se în latina târzie și stând la baza particulelor afirmative din majoritatea limbilor romanice (italiană, spaniolă, portugheză etc.).

Tabelul 1. Exprimarea afirmației în traduceri biblice românești (până în 1780)

	Mt 9, 28	Mt 11, 26	Mt 13, 51	Mt 15, 27	Mc 7, 28	In 11, 27	In 21, 15
gr.	vaí	vaí	vaí	vaí	X	vaí	vaí
lat.	utique	ita	etiam	etiam	utique	utique	etiam
slav.	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи
ES, 1551-53	ei	ei	ei	așa-i	X	X	X
TC, 1560-61	ei	ei	ei	ei	ei	adevăr	adevăr
NTB, 1648	[creadem]	bine-i	[înțeleagem]	aștia-i	aștia e	[crez]	așa
BBuc. 1688	așa	așa	așa	așea	așa	așa	așa
BVBI, 1760-61	așea e	așa	adevărat	așa e	adevărat	adevărat	așea e

	FA 5, 8	FA 22, 27	Rm 3, 29	Flm 1, 20	Ap 14, 13	Ap 16, 7	Ap 22, 20
gr.	vaí	vaí	vaí	vaí	vaí	vaí	vaí
lat.	etiam	etiam	immo	ita	amodo iam	etiam	etiam
slav.	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи	ѣи
CB, 1559-60	ee	X	X	X	X	X	X
AC, 1563-66	adevăr	ei	adevăr	X	X	X	X
CV, 1563-83	X	ee	X	X	X	X	X
NTB, 1648	așa	aștia iaste	adevăr	așa	aștia-i	aștia-i	aștia-i
BBuc, 1688	așa	așa	ba	așa	așa	așa	așa
BVBI, 1760-61	X	X	X	X	X	X	X

Din cauza unui număr mic și a unui volum redus și, de asemenea, a tipului lor (documente juridice, scrisori), textele românești din secolul al XVI-lea din categoria celor originale (netraduse) nu oferă date lingvistice necesare cercetării noastre. Textele literare originale din secolele XVII-XVIII, reprezentate, în primul rând, de cronicile muntenești și moldovenești, precum și de singura operă literară originală propriu-zisă a epocii (*Istoria ieroglică* de Cantemir, 1705), formează un corpus

mult mai vast decât cele din secolul precedent. Cu toate acestea, din cauza structurii lor preponderent narrative, cu puține dialoguri și elemente de discurs indirect, nu am identificat acolo elemente afirmative propriu-zise. Așadar, referitor la limba română veche, având în vedere specificul ei rezultat din contextul cultural al epocii, ne vom limita la analiza unui corpus de texte religioase (tabelul 1).

Cea mai veche modalitate de exprimare a afirmației din română trebuie să fi fost reluarea elementului din propoziție care reprezintă obiectul întrebării (3). De asemenea, afirmația putea fi exprimată prin formule universale reprezentate de un adverb modal sau o locuțiune adverbială, însoțite uneori de un verb. În secolul al XVI-lea, un astfel de adverb este *adevăr*³, folosit mai ales în tipăriturile lui Coresi (4a, b). Pe lângă aceasta, este atestată deja folosirea cu sens afirmativ a adverbului modal *așa*. În ES (1551-53), pe lângă perifraza *așa-i* (5a), care, ca expresie, echivalează cu o afirmație, este ocurentă, de asemenea, utilizarea lui *așa* fără suport verbal (5b).

(3) *Întrebare: „Creștin ești?” Răspuns: „Creștin”* (CC, 1559-64, p. 5).

(4)

a. *„Ei credința aceasta?” Grăi lui: „Adevăr, Doamne”* (TC, 1560-61) (In 11, 26-27).

b. *„Spune-mi s-ați dat satul într-atîta?” Ia zise: „Adevăr, într-atîta”* (AC, 1563-66) (FA 5, 8).

(5)

a. *Iară ia dzise: „Așa-i, Domne, ce șă cîinii mănîncă de forime ce cad de la masa dom<nu>-seu”* (ES, 1551-53) (Mt 15, 27).

b. *Sau prentu ce ați mărs a vedea? Proroc? Așa greiesc voo, că-i mai mare de proroc* (ES, 1551-53) (Mt 11, 9).

Dacă în secolul al XVI-lea se poate vorbi deja despre o particulă afirmativă generalizată, aceasta era, în primul rând, forma *ei*, cu o folosire destul de regulată, cel puțin în textele traduse, cf. ES (1551-53) (6a) și tipăriturile coresiene: TC (1560-61) (6b) sau AC (1563-66) (6c). În CB (1559-60) și CV (1563-83), se folosește forma *ee*, care, conform lui Frâncu (2009, p. 405) și MDA (2010, I, p. 789, 793), reprezintă o variantă a lui *ei*. A se compara, în acest sens, alternanța dintre *ei* și *ee* din versiunile diferite ale *Apostolului*, cf. AC (1563-66) (6c) și CV (1563-83) (7).

(6)

a. *șă grei lor: „Au credeți că poci aceste face?” Greiră lui: „Ei, Domne!”* (ES, 1551-53) (Mt 9, 28).

b. *și grăi lor Isus: Creadeți că pociu aceasta face?”. Grăiră lui: „Ei, Doamne!”* (TC, 1560-61) (Mt 9, 28).

³ Din punct de vedere etimologic, *adevăr* reprezintă un adverb (< lat. **ad de verum*). Cu timpul, devine un substantiv și, pentru a avea valoarea adverbială inițială, trebuie folosit sub forma *într-adevăr* sau *în adevăr*.

- c. *Apropie-se miiariul, zise lui: „Grăiaște-mi, să ești rimleanin?” El zise: „Ei”* (AC, 1563-66) (FA 22, 27-28).
- (7) *Deaci se apropie miiășul și lu întrebă, dzise: „Spunre-mi se rrimleanu ești”. Elu dzise: „Ee!”* (CV, 1563-83) (FA 22, 27-28).

Să observăm că, în pasajele din TC (1560-61) care conțin un cuvânt afirmativ (redat întotdeauna, în varianta slavonă, ca **ЕИ**), în primele două Evanghelii (după Matei și Marcu), nu se folosește decât *ei* (6b), pe când în celelalte (după Luca și Ioan), apare doar *adevăr* (4a). E posibil, deci, ca textele care fac parte din această tipăritură să fie traduse de (cel puțin) doi traducători, cu opțiuni diferite de redare a afirmativului **ЕИ** din textul slavon.

Deși statutul ei de particulă specializată cu sens afirmativ nu ridică îndoieli (spre deosebire de *adevăr*, nu este atestată cu alte sensuri și funcții), forma *ei/ee* apare, de fapt, doar în traduceri. Nu se știe în ce măsură se folosea în limba vorbită de atunci, dar s-ar putea să fi avut o anumită circulație măcar la nivel cult, dat fiind faptul că, în secolul al XIX-lea, va fi inclusă în dicționarul și gramatica lui Clemens (v. capitolul 1.2.), ca și cum ar fi fost ocurentă și în uzul lingvistic normal.

În ceea ce privește traducerile biblice din perioada 1640-1780, în NTB (1648), este atestată afirmația prin reluarea verbului (8), iar în BVBl (1760-61), se mai folosește forma *adevărat*, varianta lui *adevăr* (9). În același timp, se observă folosirea foarte frecventă a lui *aș(e)a*: atât ca element al construcției *aș(e)a e*, cât și ca o formă independentă. Perifraza este atestată, mai ales, tot în NTB (1648) și BVBl (1760-61), cf. (10 a, b). BBuc (1688) prezintă, pe de o parte, generalizarea lui *aș(e)a* și, pe de alta, folosirea lui fără suport verbal (11), lucru care demonstrează gramaticalizarea acestui adverb modal ca particulă afirmativă. De asemenea, folosirea lui *așa* cu funcție afirmativă este atestată în primul dicționar al limbii române, *Codex Caransebiens*, scris pe la mijlocul secolului al XVII-lea (DVL, 1650, p. 74). În schimb, *ei* nu mai este atestat în niciunul dintre pasajele reperate din traducerile de mai sus.

- (8) *și zise lor Iisus: Creadeți că poci face aceasta voao? Ziseră Lui: Creadem, Doamne* (NTB, 1648) (Mt 9, 28).
- (9) *Iară ea au răspuns și au zis Lui: „Adevărat, Doamne, că și cățăii mîncă supt masă din sfărmiturile pruncilor”* (BVBl, 1760-61) (Mc 7, 28).
- (10)
- a. *Ia zise: Așia-i, Doamne, că și cîinii mîncă den fărîmele cealea ce cad den masa domnilor săi* (NTB, 1648) (Mt 15, 27).
- b. *Iară ea au zis: „Așa e, Doamne, că și cîinii mîncă din sfărmiturile ce cad din masa domnilor săi”* (BVBl, 1760-61) (Mt 15, 27).
- (11) *Iară ea zise: „Așa, Doamne, că și cîinii mîncă den fărîmele cealea ce cad den masa domnilor lor”* (BBuc, 1688) (Mt 15, 27).

1.2. Româna premodernă (1780-1830), modernă (1830-1880) și contemporană (de după 1880)

În perioada următoare⁴, mai este comună exprimarea afirmației prin reluarea obiectului întrebării, cf. Micu (1780) și Șincai (1805) (12); se mai folosește, în continuare, afirmația cu *așa*, acest lucru fiind atestat atât în lucrări teoretice, cât și în texte (13):

(12) *Știi domnia-ta românește?*

Știu, căci?

(Micu, 1780, p. 109; Șincai, 1805, p. 219)

(13) *Marturii carii mărturisesc la așa (adică carii zic că au văzut și au auzit) sînt priimiți*

(PC, 1780, p. 124)

Formele *ei* și *ii* sunt menționate numai la nivel teoretic, într-un dicționar și într-o gramatică, semnate, de altfel, de același autor transilvănean (Clemens, 1821a, pp. 48, 55, 302; Clemens, 1821b, p. 50).

În același timp, își fac apariția cuvinte afirmative noi. Primul dintre ele este înregistrat numai în surse transilvănene, sub formele: *iea* (Micu, 1780, p. 66; Șincai, 1805, p. 180), *ie*, *ia* (LB, 1825, p. 271), *ie*, *éa* (Alexi, 1826, p. 166), aceste grafii însemnând că erau două particule diferite, *ie* și *ia*, sau, cel mai probabil, aceeași particulă cu o pronunție oscilantă sau intermediară între *ie* și *ia* ([je]~/[ja] sau [je]). În orice caz, textele literare nu-l consemnează. În schimb, varianta *ie* cunoaște o răspândire destul de mare (cel mai probabil, tocmai de atunci) în graiurile populare din Banat sau, în general, din Transilvania, devenind o marcă caracteristică a acestei zone.

Cel de-al doilea cuvânt afirmativ nou a fost particula *da*. Conform lui Frâncu (2009, p. 405), ea nu este consemnată în textele din epoca veche, începând să fie atestată și răspândindu-se abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea și, mai ales, în perioada Regulamentului Organic, deci între anii 1831-1832 (Țara Românească și, respectiv, Moldova) și 1858.

Afirmația lui Frâncu este confirmată de analiza unui corpus de texte literare din perioada respectivă. *Țiganiada* (Budai-Deleanu, 1800-1812), cel mai cuprinzător text original de la începutul secolului al XIX-lea, nu înregistrează nicio ocurență a lui *da* (tabelul 2) (de altfel, *așa*, care este foarte frecvent acolo, nu apare decât cu sensul de ‘astfel, asemenea, atât(a)’). Dintre atestările particulei *da* reperate de Niculescu (1961, p. 480), cele mai vechi se află la doi autori munteni: într-o poezie a lui Iancu Văcărescu (scrisă probabil între 1815-1817) (14a) și într-o scenetă de Heliade-Rădulescu (1837) (14b). Tot atunci, ea apare în gramatica lui Heliade-Rădulescu (1828, p. 71) și în dicționarul lui Vaillant (1839, pp. 34, 131). Alte

⁴ Periodizarea istoriei limbii române este preluată din Pană Dindelegan (2013, pp. 3-5).

atestări au fost identificate în textele literare de la începutul anilor 1840, atât la autorii munteni (14c, d), cât și la cei moldoveni (15a, b):

(14)

a. *Ce zic? Să mă urască? / Da! Învinovăfire / De dragostea-mi prea multă / Ea poate să-mi găsească* (Văcărescu, 1815-1817)

b. *COMAN: Îmi pare bine că și-a cumpărat vitișoare; bun băiat mi-a trimis Dumnezeu. VASILE: Da, flăcău ca dînsul puțini, moș Comane.*

(Heliade-Rădulescu, 1837)

c. *N-apucă să zică fatalul său da, / Și-ncepu să sară sub iutea suflare* (Heliade-Rădulescu, 1840)

d. *Să vă fac o întrebare: / Ceea ce naște au fată / Nu răposează vrodată? /*

Da, da – i-au răspuns – să poate / cîte-n lume nasc, mor toate

(Pann, 1841)

(15)

a. *nu-i vreo pagubă c-or muri cîteva sute de moșici, de vreme ce au pierit atîta boieri. Da, să-i omoare de istov* (Negruzzi, 1840)

b. *La vrâsta mea să cer eu un rendez-vous? Da, cerul trebuia să se acopere cu nouri, soarele trebuia să se întunece* (Kogălniceanu, 1841)

Operele literare clasice din secolul al XIX-lea prezintă folosirea din ce în ce mai regulată a acestei particule. Bineînțeles, un număr mic de ocurențe din proza lui Eminescu (1872, 1876) și Creangă (1880-81) se explică prin caracterul ei narativ, destul de multe ocurențe fiind înregistrate, evident, în piesele lui Alecsandri (1850, 1855) și ale lui Caragiale (1883) (tabelul 2). În același timp, se pot observa diferite particularități: la Alecsandri, în paralel cu *da*, se mai folosește forma *dar*; iar la Caragiale, *da* este întărit deseori prin *așa* (*da, așa*).

Tabelul 2. Afirmția prin *da* în textele literare din secolul al XIX-lea

	Cuvinte în total	<i>da</i>	%
Budai-Deleanu, 1800-12	69 841	0	0,0000
Pann, 1847	51 137	4	0,0078
Alecsandri, 1850	13 554	7	
Alecsandri, 1855	13 748	1	
	27 302	8	0,0293
Filimon, 1863	75 789	32	0,0422
Eminescu, 1872	14 682	5	
Eminescu, 1876	10 322	6	
	25 004	11	0,0439
Slavici, 1880	38 655	27	0,0698
Creangă, 1880-81	25 065	1	0,0039
Caragiale, 1883	21 047	73	0,3468

Traducerile biblice din perioada premodernă, modernă și chiar cea contemporană (tabelul 3) folosesc, până la începutul secolului al XX-lea, afirmația *așa*, deseori sub forma construcției *așa e(ste)*, care stă la baza folosirii afirmative a lui *așa*, și *adevărat*, uneori în varianta *cu adevărat*. Particula *da* o introduc în limbajul biblic abia traducătorii din secolul al XX-lea. Primul care o folosește în mai toate cazurile este protestantul Cornilescu (1924). Traducătorii ortodocși din această perioadă, Radu și Galaction (1939), care și ei optează pentru folosirea lui *da*, revin, totuși, în unele cazuri, la formele mai vechi *adevărat* și *așa*. Fără nicio îndoială, opțiunile traducătorilor sunt dictate și de apartenența lor confesională. Cornilescu, ca protestant, preferă un limbaj autentic, apropiat de limba română uzuală din vremea lui. Ceilalți, fiind ortodocși, continuă limbajul biblic „clasic”, ancorat în tradiție. Abia în traduceri ortodoxe ulterioare, B (1999) și BA (2012), folosirea lui *da* este generală.

În concluzie, în traduceri Biblice, *da* apare destul de târziu, în prima jumătate a secolului al XX-lea, și se impune în mod definitiv numai în a doua jumătate a aceluși secol. Bineînțeles, acest lucru poate fi pus pe seama caracterului arhaizant al limbajului biblic și a imitării de către traducătorii noi a traducerilor vechi sau cel puțin a stilului lor. Astfel, ar fi o altă dovadă a caracterului recent sau, eventual, neliterar al lui *da*.

Tabelul 3. Exprimarea afirmației în traduceri biblice românești (după 1780)

	Mt 9, 28	Mt 11, 26	Mt 13, 51	Mt 15, 27	Mc 7, 28	În 11, 27	În 21, 15
BBI, 1795	așa	așea	așea	așa e	adevărat	așea e	așea e
NT, 1838	așa	adevărat	așa	adevărat	adevărat	așa este	așa
B, 1914	așa	adevărat	așa	adevărat	adevărat	așa este	așa
BN, 1921	așa	așa	așa	așa este	așa este	așa este	așa este
BC, 1924	da	da	da	da	da	da	da
B, 1939	da	adevărat	da	adevărat	adevărat	da	da
B, 1999	da	da	da	da	da	da	da
BA, 2012	da	da	da	da	da	da	da

	FA 5, 8	FA 22, 27	Rm 3, 29	Flm 1, 20	Ap 14, 13	Ap 16, 7	Ap 22, 20
BBI, 1795	așea	așea	adevărat	adevărat	așa	așea	așea
NT, 1838	cu adevărat	așa	adevărat	așa	așa	așa	așa
B, 1914	cu adevărat	așa	adevărat	așa	așa	așa	așa
BN, 1921	așa este	așa este	(este)	așa	așa	așa	așa
BC, 1924	da	da	da	da	da	da	da
B, 1939	da	de bună seamă	de bună seamă	așa	da	așa	da
B, 1999	da	da	da	da	da	da	da
BA, 2012	da	da	da	da	da	da	da

2. PERSPECTIVA AREALĂ

2.1. Particulele *ei*, *ie* și *da* în context areal

În ceea ce privește formele folosite ca particule afirmative în limbile Europei de est (tabelul 4), se pot distinge mai multe arii lingvistice care se suprapun, în linii mari, cu frontierele vechilor state multietnice din zona respectivă. Particula afirmativă specifică fiecărei arii se datorează limbii predominante în aceste state din cauza statutului sale de limbă oficială sau vernaculară. Acestea au fost: polona în Republica Celor Două Națiuni, suedeza în Suedia și Finlanda, germana în Prusia și Austro-Ungaria, rusa în Imperiul Rus și limbile slave meridionale (bulgara și sârba) în partea balcanică a Imperiului Otoman. Astfel, se pot distinge trei arii mari: (1) aria lui *tak/mak*, (2) aria lui *ja* și (3) aria lui *da/da*⁵. De altfel, frontierele acestor arii nu sunt fixe, schimbările politice ulterioare reflectându-se și în exprimarea afirmației, de exemplu, în variantele *traseanka* și *surjik* ale limbilor bielorusă și, respectiv, ucraineană, în locul formei standard *mak* (echivalentă cu *tak* din polonă), se folosește *da* (ca în rusă).

Tabelul 4. Particule afirmative în limbile Europei de est⁶

Limbă	Particulă afirmativă				
	= 'așa, astfel'	EI	JA	DA	alte particule
polonă	<i>tak</i>				
lituaniană	<i>taip</i>				
bielorusă	<i>mak</i>				
ucraineană	<i>mak</i>				
suedează			<i>ja</i>		
finlandeză			<i>joo</i> (fam.)		<i>kyllä</i>
germană			<i>ja</i>		
estonă			<i>jaa</i>		

⁵ Pornind tot de la forma particulei afirmative folosite, în lucrarea *De vulgari eloquentia*, Dante Alighieri (1304-1307) a identificat o limbă în care se răspunde afirmativ cu *jo* și o altă limbă, compusă, de fapt, din trei limbi, dintre care în prima se afirmă cu *oil*, în cea de-a doua cu *oc* și în cea de-a treia – cu *si*. Spre deosebire de Dante, care a separat astfel limba germanică și limbile romanice principale din vremea lui, ariile pe care le-am delimitat în articolul de față nu reprezintă, în niciun caz, o tentativă de clasificare a limbilor în cauză, ci trebuie tratate ca simple izoglose care marchează fenomene de geografie lingvistică, limbile acestea fiind, uneori, destul de îndepărtate unele de altele din punct de vedere genetic (unele dintre ele nici nu sunt limbi indo-europene). Bineînțeles, fără să se nege valoarea documentară a observațiilor lui Dante, clasificarea pe care a propus-o nu este decât o curiozitate din perioada unei lingvistici preștiințifice, criteriul ales (cu tot simbolicul lui) având un caracter cu totul arbitrar și întâmplător.

⁶ În ceea ce privește limbile slave, tabelul este bazat pe datele furnizate de Dalewska-Greń (1997, p. 408).

Limbă	Particulă afirmativă				
	= 'așa, astfel'	EI	JA	DA	alte particule
letonă			<i>jā</i>		
cașubă			<i>jo</i>		
sileziană			<i>ja</i>		
soraba de jos			<i>jo</i>		
soraba de sus					<i>haj</i>
cehă			<i>jó</i> (fam.)		<i>ano</i>
slovenă			<i>ja</i> (fam.)	<i>da</i>	
croată			<i>ja</i> (reg.)	<i>da</i>	
slovacă					<i>ano; hej</i> (fam.)
maghiară			<i>ja</i> (fam.)		<i>igen</i>
română	<i>așa</i> (reg.)	<i>ei</i> (înv.)	<i>ie</i> (reg.)	<i>da</i>	
sârbă				<i>ða</i>	
macedoneană				<i>ða</i>	
bulgară				<i>ða</i>	
rusă				<i>ða</i>	
bielorusă (traseanka)				<i>ða</i>	
ucraineană (surjik)				<i>ða</i>	
albaneză					<i>po</i>
greaca modernă					<i>vai</i>
greaca veche					<i>vai</i>
latină					<i>ita</i>
slava veche		EH			
slavonă		EĤ			

2.2. Particulele afirmative ca împrumuturi

După cum rezultă din tabelul 4, trei dintre cele patru particule afirmative propriu-zise identificate în evoluția istorică a limbii române, *ei*, *ie* și *da*, demonstrează legături evidente cu limbile din zonă: slava veche/slavonă, germană și, respectiv, limbile slave meridionale și rusă. Ținând cont de contextul istoric, politic și cultural, particulele din română par a fi împrumuturi din limbile menționate mai sus. În același timp, potrivit lui Swadesh (1952, 1971) și lingviștilor de la Max Planck Institute (Haspelmath & Tadmor, 2009; Tadmor, Haspelmath & Taylor, 2010), cuvintele de bază sunt mai rezistente la schimbare, adică la înlocuirea lor prin alte cuvinte și, deci, prin împrumuturi din alte limbi. Trebuie remarcat, totuși, că listele cuvintelor de bază propuse de cercetătorii menționați mai sus, adică atât lista Swadesh (variante extinsă din 1952 și lista definitivă cu o sută de cuvinte din 1971), cât și lista Leipzig-Jakarta de o sută de cuvinte (2009), nu înregistrează afirmația

*yes*⁷, deși conțin, în același timp, negația *not*. Acest lucru rezultă din faptul că o afirmație generală, exprimată printr-un singur cuvânt, poate să nu apară deloc într-o limbă, mai ales într-un stadiu mai vechi al acesteia, ceea ce poate fi legat de tendința de a multiplica noțiuni detaliate în lipsa unor noțiuni generale. În aceste condiții, afirmația trebuie exprimată prin reluarea întrebării. Cu toate acestea, limbile care nu aveau inițial o particulă afirmativă propriu-zisă tind s-o creeze în cursul evoluției lor, precum limbile romanice care au deja forme afirmative generalizate, spre deosebire de limba latină din care provin.

Tabelul 5. Frecvența particulelor afirmative în limbi europene alese

Limbă	Particulă afirmativă	Număr de ocurențe		Loc	
turcă	<i>evet</i>	1 220 531		12.	
letonă	<i>jā</i>	13 423		18.	
portugheza europeană	<i>sim</i>	773 323		25.	
greaca modernă	<i>vai</i>	1 076 681		26.	
franceză	<i>oui</i>	851 403	1 064 714	45.	38.
	<i>ouais</i>	213 311		137.	
engleză	<i>yes</i>	1 272 870	2 772 652	71.	33.
	<i>yeah</i>	1 499 782		60.	

În plus, în limbile în care există particule specializate pentru exprimarea afirmației, acestea aparțin vocabularului lor de bază, lucru care este demonstrat de locurile superioare ocupate de particulele în cauză pe listele de frecvență a lexicului limbilor contemporane, realizate în baza corpusului lingvistic reprezentat de traducerile dialogurilor de filme, *open subtitles*⁸ (tabelul 5). Astfel, chiar dacă limbile selectate⁹ diferă între ele în această privință, particulele afirmative din aceste limbi se află în prima sută de cuvinte, uneori chiar printre primele 20, cf. *evet* din turcă – locul 12., *jā* din letonă – 18., *sim* din portugheza europeană – 25., *vai* din greaca modernă – 26., *oui* din franceză – 45., *yes* din engleză – 71.). Dacă se iau în considerare și cele mai

⁷ Listele au fost întocmite în limba engleză, dar cuvintele respective reprezintă, de fapt, noțiuni de bază considerate universale și exprimate explicit în orice limbă.

⁸ Cu toate că *open subtitles* constituie, de fapt, traduceri din engleză în alte limbi, iar o parte dintre aceste traduceri s-au făcut, cel mai probabil, prin utilizarea unor instrumente de traducere automată, acesta este un corpus vast de texte paralele în mai multe limbi, care permite efectuarea unor cercetări lingvistice, inclusiv întocmirea unor liste de frecvență. Acestea pot fi consultate pe site-ul: <https://github.com/hermi tdave/FrequencyWords/tree/master/content/2016>.

⁹ Au fost selectate limbi europene în care particula afirmativă este monosemantică (adică nu exprimă și alte sensuri) și nonomonimică (adică nu este identică din punct de vedere formal cu un alt cuvânt cu un alt sens sau alte sensuri), întrucât listele de frecvență folosite nu țin cont de sensul unităților lexicale și indică doar locul ocupat de formele ocurențe în corpus.

frecvente variante familiare ale particulelor afirmative din franceză și engleză, adică *ouais* și, respectiv, *yeah*, numărul de ocurențe ale acestora adăugându-se celui ale particulelor standard, frecvența afirmativelor din cele două limbi devine și mai mare (locul 38. în cazul francezei și chiar locul 33. în cazul englezei). Până la urmă, particulele afirmative din limbile de mai sus ajung să ocupe un loc printre primele 40 de cuvinte de bază¹⁰.

Astfel, atunci când într-o limbă nu există o particulă afirmativă, ea tinde să fie creată prin mijloace proprii sau împrumutată dintr-o altă limbă, iar în cazul în care ea există deja, rămâne destul de stabilă (ca element al vocabularului de bază) și se împrumută mai greu. În ambele cazuri, împrumutul se face, în special, din motive de prestigiu sau ca manifestare a modei, mai ales în condițiile în care limba respectivă este concurată de o altă limbă, cu statut cultural superior, din care pătrund în ea o serie de citate spontane și necontrolate.

2.3. Contextul intern vs. cel extern. Teoria punctelor de sprijin

În același timp, împrumutul poate fi condiționat de factori interni. Introducerea în limba 1 a unui element din limba 2 poate fi facilitată de existența anterioară în limba 1 a unui element care „atrage” elementul din limba 2, deci, cu alte cuvinte, de existența unui cadru favorabil împrumutului lingvistic respectiv. Acest element existent deja în limba 1 reprezintă „un punct de sprijin” pentru elementul împrumutat din limba 2. Teoria „punctelor de sprijin”, pe care am formulat-o mai sus, coincide cu cea a „ușilor întredeschise” (Abraham, 2011, pp. 234, 270), cele două teorii diferind, de fapt, doar prin metafora folosită. Poate fi aplicată, în special, acelor împrumuturi lingvistice care, în general, sunt mai rare, precum cele lexicale din categoria cuvintelor care denumesc noțiuni de bază (acestea fiind foarte rezistente la influența străină, cf. teoria lui Swadesh) sau cele extralexicale: morfosintactice și derivative. Prin urmare, ea s-ar putea aplica și în cazul particulelor afirmative care fac obiectul acestui studiu.

3. ORIGINEA PARTICULELOR AFIRMATIVE DIN ROMÂNĂ

3.1. Originea lui *așa*

Etimonul lui *așa* este același adverb latin *sic* care stă la baza formelor afirmative din limbile romanice occidentale: *si* din italiană, *sí* din spaniolă și catalană, *sim* din portugheză, *schì* din engadineză. Cu privire la originea elementului de întărire

¹⁰ Din păcate, cazul românei nu este relevant, clasamentul neținând cont de sensul cuvintelor și incluzând sub cuvântul *da* atât afirmația ‘da’, cât și infinitivul ‘(a) da’ (în lipsa diacriticelor, și forma ‘dă’).

antepus lui *sīc* și continuat sub forma vocalei *a-*, părerile sunt împărțite, fiind menționate următoarele forme din latină: *ac* (DER, 2002, p. 54; Frâncu, 2009, p. 405-406), *ad* (Frâncu, 2009, p. 405), *eccum* (MDA, 2010, I, p. 118). În schimb, elementul de la finala cuvântului este propriu formațiilor adverbiale din română (DER, 2002, p. 54). Diversele variante diacronice și diatopice înregistrate de MDA (2010, I, p. 118) consemnează, cel puțin parțial, etapele succesive ale evoluției formei în cauză: *ași* (învechit); *așă*, *așe*, *așea*, *așia* (învechit și regional); *șa* (Transilvania). De altfel, pentru a exprima sensul propriu-zis al lui *așa*, cel de adverb modal, alte limbi romanice recurg și ele la variantele extinse ale lui *sīc*, cu un element de întărire antepus, de cele mai multe ori identic cu cel din română, cf. it. *così* vs. fr. *ainsi*, sp. *así*, port. *assim*.

Având în vedere faptul că forma *așa* provine, până la urmă, din lat. *sīc*, româna se sincronizează, prin folosirea ei cu sens afirmativ, cu mai multe limbi romanice occidentale, care, totuși, mai păstrează diferența formală dintre adverbul de mod și particula afirmativă.

3.2. Originea lui *ei* și *ie*

Referitor la originea lui *ei* afirmativ, MDA (2010, I, p. 793) indică etimologia slavă veche; în schimb, varianta *ee* ar fi provenit, potrivit lui Frâncu (2009, p. 405), din conjuncția copulativă latină *et*. Pe de o parte, legătura evidentă dintre rom. *ei* din română și corespondentul său exact din slava veche (sau, mai degrabă, din slavonă) este confirmată și prin faptul că formei românești *ei* din textele traduse îi corespunde, în mai toate cazurile, un *ei* din textul slavon, un transfer lingvistic direct fiind cea mai simplă opțiune de traducere a unui cuvânt problematic. Cu toate acestea, nu e exclus ca slavonismul *ei* să fi intrat în româna veche, fiind asociat cu *ee* (care a acționat ca un punct de sprijin), o variantă a formei *e*, folosită de cele mai multe ori drept conjuncție adversativă, ambele continuând lat. *et*. Astfel, explicațiile cu privire la originea ei oferite de Frâncu și MDA se completează reciproc.

În ceea ce privește particula afirmativă *ie* (sau chiar *iē*, adică [jɛ]), Pușcariu (1940, p. 280) o consideră o prescurtare din *este*, pe când în DER (2002, p. 409), se dă, ca etimonul ei, germ. *ja*. Îmbinând cele două puncte de vedere, considerăm că la baza rom. *ie* se află germanismul *ja*, suprapus formei românești *e* (adică *este*), folosită cu sensul de ‘da’, ca prescurtare de la *așa e*. Trebuie remarcat, în acest sens, că în graiurile din Transilvania, secvența [ja] evoluează spre [jɛ]; prin urmare, germanismul *ja* ar fi devenit, oricum, *iē*, lucru consemnat prin oscilațiile grafice din lucrările menționate mai sus (v. capitolul 1.2.), de exemplu, scrierea cu litere latine *ie* vs. cea cu litere chirilice я (= *ia*) (LB, 1825, p. 271). Pe de altă parte, în graiurile transilvănene, *este* poate avea pronunția [jeste] (provenind din mai vechiul *iaste*). Prin urmare, și prescurtarea lui, *e*, poate fi realizată din punct de vedere fonetic ca [jɛ]. Pe

de altă parte, Mihăilă (1960, p. 215) diferențiază formele *ie* și *ia*, susținând că prima se folosește în varietățile dialectale din Banat și Transilvania, iar cea de-a doua – în cele din Transilvania. Astfel, *ie* ar fi provenit din *ieste*, iar *ia* – din forma germană *ja*.

3.3. Originea lui *da*

Explicația lui *da* prin lat. *ita*, propusă de Massey (2008), nu este plauzibilă din motive formale (fonetice) și cronologice. În primul rând, sonorizarea oclusivei intervocalice, mutarea accentului și afereza primei silabe sunt fenomene atât de rare în evoluția istorică a limbii române, încât acumularea lor într-un singur caz devine, de-a dreptul, neverosimilă. În al doilea rând, e imposibil ca forma *da* moștenită din latină să fi rămas latentă până în secolul al XIX-lea, fără să fie consemnată în scris.

În schimb, este posibilă o explicație internă bazată pe faptul că, înainte de generalizarea lui *da*, în sursele din secolul al XIX-lea, se folosesc, pe lângă *da*, și formele *dară* sau *dar*. Din punct de vedere diacronic, cea mai veche formă este *dară*, cu varianta *deară*, notată de MDA (2010, I, p. 599). Forma *dar*, la rândul ei, derivă din *dară*, iar *da* – din *dar* (ca o conjuncție adversativă și concluzivă, fiind notată, în româna actuală, chiar ca *da*). Această succesiune a formelor este confirmată de atestările lor în texte vechi (v. CETRV, ROMTEXT). Forma *dar(ă)* provine, probabil, din lat. **de + vero* sau reprezintă un compus: *de + iară*, v. DER (2002, p. 278-279).

Funcția inițială a acestor forme este cea de conjuncție adversativă, concluzivă și interogativă, sensul de particulă afirmativă fiind ulterior. Formarea unei particule afirmative de la niște conjuncții este atestată în mai multe limbi; de exemplu, afirmația *da/da* din limbile slave provine dintr-o conjuncție. Astfel, *dară*, *dar* și *da* pot fi considerate mai multe variante ale unui singur cuvânt, având, în principiu, aceleași sensuri (adversativ, concluziv, interogativ, afirmativ).

De exemplu, în textele literare de după 1830, afirmația este exprimată atât prin *dar*, cât și prin *da*, cf. două pasaje din poezia lui Heliade-Rădulescu sau două fraze succesive dintr-un text semnat de Kogălniceanu, cu *dar* (16a, b) și *da* (17a, b), ambele forme având un sens afirmativ.

(16)

a. *Când la judecată mă voi arăta [...] / Tu și-atunci, o, înger, dar! mă vei urma!*
(Heliade-Rădulescu, 1833)

b. *Dar, dar, răspunse N. Măcărescu, asta a fi până când te-i amoreza de vro domnișoară de a noastră.*
(Kogălniceanu, 1850)

(17)

a. *N-apucă să zică fatalul său da, / Și-ncepu să sară sub iutea suflare.*
(Heliade-Rădulescu, 1840)

b. *Da, da, frățică, urmă a vorbi dl Stihescu, român sunt și român vreau să mor.*
(Kogălniceanu, 1850)

Într-un mod și mai evident, acest lucru se poate observa în teatrul lui Alecsandri, cf. o serie de replici, în care *dar* are sensul de ‘dar’ (18) și ‘da’ (19); de asemenea, *da* poate însemna acolo atât ‘dar’ (20), cât și ‘da’ (21):

(18) LEONAȘ: *D-apoi eu!... Ce n-am cercat să te pot întâlni!... dar în zadar!*

(Alecsandri, 1855)

(19) CHIRIȚA: *D-lui ține poștile?*

BONDICI: *Dar.*

(Alecsandri, 1850)

(20) CHIRIȚA: *[...] Hai, du-te cu domnu profesor de învață frumușel, că ți-oi face straie de moda nouă.*

GULIȚĂ: *Da... cal mi-i cumpăra?*

(Alecsandri, 1855)

(21) CHIRIȚA: *[...] Am să ți-l cânt: / Of, of, of, ce supărare, / De-a avea o fată mare!*

AFIN: *Da, îl știu, soro... l-am auzit...*

(Alecsandri, 1850)

Ulterior, în româna standard, sensurile respective au fost delimitate și la nivel formal: *dar* – conjuncție adversativă, concluzivă și interogativă, *da* – adverb afirmativ. Forma *dară* devine varianta nonstandard a lui *dar*, care, de altfel, în limba familiară, se folosește sub forma *da*’, devenind, deci, identic din punct de vedere formal cu afirmativul *da*.

Specializarea formală și semantică a celor două variante ale cuvântului *dar* (*dar* – *da*)¹¹ în limba standard (literară) s-ar fi produs în mod similar cu scindarea în două forme, diferențiate ulterior și din punct de vedere semantic, a unor cuvinte precum: *apoi*, *zeu*, *urcior* (*apoi* – *apăi* > *păi*, *zeu* – *zău*, *urcior* – *ulcior*); *nota bene*, expresia (*a*)*păi da* este atestată, în același timp, și în varianta inițială, *apoi dar*. De asemenea, cu toate că diferențierea formală nu se face decât la nivel grafic, se produce o scindare semantică a lui *ele* (*ele* – *iele*) și, în paralel, a lui *e* (*e* – *ie*).

Acceptarea formei prescurtate ca adverb afirmativ pare să confirme, în același timp, teoria formulată de Mańczak (1971) privind evoluția fonetică neregulată datorată frecvenței, conform căreia cuvintele folosite cel mai des, deci cele de bază, tind să evolueze fonetic în mod neregulat, cf. formele verbului ‘a fi’ în mai multe limbi și, în cazul de față, afirmația ‘da’, care prezintă o evoluție neregulată nu numai în română (22a), ci și în polonă (22b), franceză (22c) sau engleză (22d):

(22)

rom. *dar* > *da*

pol. *tako* > *tak*

fr. *oïl* > *oui*

engl. *yes* > *yeah*, *yeh*

¹¹ Astfel de diferențieri formale și semantice există, bineînțeles, și în alte limbi, cf. pol. *jako* ‘ca’ – *jak* ‘cum’, *żłóbek* ‘iesle’ – *żlobek* ‘creșă’.

La Șăineanu (1929, p. 191), afirmativul *dar* este considerat deja regional, fiind asociat cu Moldova. În DEX (2009, p. 260) se dă ca regional și învechit, iar în MDA (2010, I, p. 600) – doar ca învechit (cu toate că *dar(ă)* circulă și astăzi în unele regiuni din Moldova cu sensul de afirmație).

Conform altor interpretări, sensul dublu (conjunție și particulă) al formelor *dar* și *da* reprezintă o contaminare între ele: „Este evidentă confuzia cu *da* afirmativ, atît în var. vulg. *da* „dar” cît și în var. vulg. *dar* „da”, folosită uneori de scriitorii moldoveni” (DER, 2002, p. 279). Folosirea lui *dar* cu sensul de ‘da’ ar fi, deci, un fenomen ulterior, o manifestare a hipercorectitudinii.

În orice caz, în ceea ce privește sensurile afirmative, din dicționare și gramatici rezultă că *dară* și *dar* sunt anterioare lui *da*: Clemens (1821a, p. 243) nu înregistrează decât *dară* și *dar* (cu valoare emfatică, fiind traduceri ale lui *doch* din germană), Heliade-Rădulescu (1828, p. 71) – *dar* și *da*, Pleșoianu (1829, pp. 36-38) – *dară*, Vaillant (1839, pp. 34, 35, 131) – *dară*, *dar* și *da*, Aristia (1848, pp. 36, 100, 103, 109) – *da*, Peltechi Caminar (1854, p. 81) – *dară*, Pisone (1865, p. 96) și Costinescu (1870, p. 288) – *da*, iar Laurian și Massim (1871, pp. 1009, 1055) – *dară* și *da*, constatând explicit că cel de-al doilea este o prescurtare de la primul. În ceea ce privește circulația mai mult moldovenească a afirmativului *dar*, este adevărat că folosirea paralelă cu sensul de ‘da’ a formelor *dar* și *da* apare, cel mai des, la autorii din Moldova, cf. citatele din Kogălniceanu, (16b) și (17b), și Alecsandri, (19) și (21). Totuși, acest fenomen este atestat și la scriitorii din alte regiuni, ca, de exemplu, la munteanul Heliade-Rădulescu, (16a) și (17a). În plus, afirmativele *dară* și *dar* sunt înregistrate, pe lângă *da*, în dicționarele și gramaticile din toate regiunile, și mai ales în cele din Țara Românească, precum Heliade-Rădulescu (1828), Pleșoianu (1829), Vaillant (1839). Astfel, folosirea afirmativă a lui *dar* mai ales în Moldova nu înseamnă decât că acolo acest uz se păstrează cel mai bine, dar înainte, era ocurent și în alte regiuni. Prin urmare, trebuie constatat că *da* provine din *dar* și, în ultimă instanță, din *dară* (și nu invers), părerea lui Laurian și Massim (1871), conform căreia *da* este o prescurtare a lui *dară* (ambele cu sens afirmativ), fiind justă, mai ales în condițiile în care aceștia chiar scriu din poziția martorilor evoluțiilor lingvistice în cauză. Cu toate acestea, convingerea că *dar* reprezintă o reacție hipercorectă față de *da* (și că, prin urmare, *dar* provine din *da*) nu este cu totul eronată, în sensul că în perioada în care afirmativul a căpătat, în cele din urmă, o formă fonetică redusă, adică *da*, a putut reapărea forma *dar*, prin analogie cu *dar*, formă pe care a păstrat-o adversativul, deci printr-o falsă convingere că, indiferent de sens, *dar* este forma corectă, iar *da* – cea incorectă.

Ținând cont de contextul areal, mai toate sursele se pronunță în favoarea etimologiei slave a lui *da*, deși nu toate indică în mod specific care dintre limbile slave este sursa împrumutului. De exemplu, Pușcariu (1940, p. 280) se limitează la constatarea că afirmația *da* este împrumutată de la slavi. O etimologie slavă nedeterminată sau multiplă (bulgară, sârbă sau rusă) figurează la Mihăilă (1960,

p. 216) și în dicționarele DEDR (1879, p. 89), DER (2002, p. 276), MDA (2010, I, p. 591).

În schimb, Rosetti (1986, p. 324) și DEM (1978, p. 97) reduc aria slavă din care ar fi provenit particula *da* la limbile slave meridionale. Niculescu (1961, p. 485), deși admite o sursă sârbo-croată și rusească a împrumutului (în cazul zonelor limitrofe limbilor în cauză), optează, totuși, pentru etimologia bulgară. Menționând, în general, „sursele slave”, Frâncu (2009, p. 405) insistă asupra originii rusești a lui *da*, teorie susținută de răspândirea lui târzie, suprapusă cu perioada influenței rusești din timpul *Regulamentului Organic*. Dar, cu toate că influența rusească cuprinde nu numai perioada regulamentară, ci și ultimul sfert din secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea, nu i se poate atribui nici durata, nici intensitatea pe care le-a avut influența slavă meridională asupra limbii române vechi. Vorbitorii de română se aflau într-un contact direct cu slavii de sud chiar din perioada medievală, dovadă stând caracterul masiv al împrumuturilor slave, dintre care majoritatea sunt de factură slavă veche, bulgară, sârbă sau slavonă. Prin urmare, s-ar putea să fie o trăsătură a limbii vorbite care a început să fie reflectată în limba scrisă abia în secolul al XIX-lea. În acest sens, reținem din argumentația lui Massey (2008) (referitoare la originea latină a afirmativului *da*) următoarea observație, considerând-o valabilă pentru originea lui sud-slavă:

The earliest records for the Romanian language were, by definition, from the more educated registers. If *da*, even as a borrowing, were a more colloquial term, it could have been a part of the language long before it first appears in writing (pp. 97-98).

Cele afirmate mai sus se potrivesc foarte bine cu presupusa evoluție a statutului afirmativului *da* din română. S-ar putea să fi fost un împrumut care a funcționat mai întâi în limbajul familiar-popular și nu a fost introdus decât ulterior în limba standard. Conform ELR (2001, p. 32), „adverbul *da* a pătruns în română din slavă, la început în limba vorbită, apoi impus și în scris, fiind atestat în sec. 19, când se folosea în paralel particula adverbială *dară*, probabil intrat în limbă în a doua jumătate a sec. 18”. Un statut similar, familiar-popular, îl au în continuare *jó* din cehă, *ja* din slovenă și *ja* din maghiară, împrumuturi din germană. Apariția târzie a lui *da* în texte (abia în secolul al XIX-lea) s-ar explica tocmai prin faptul că textele din secolele precedente de care dispunem au un preponderent caracter literar-formal. Așa-numitele „cărți populare” reprezintă, de fapt, o literatură cultă, de cele mai multe ori tradusă, caracterul ei popular rezultând din circulația lor destul de largă, chiar în popor. Abia literatura din secolul al XIX-lea, atât cea romantică, cât și cea realistă, inclusiv textele populare autentice (basmе, povești etc.) culese de folcloriști, consemnează limba populară reală în toată bogăția ei, necenzurată de autorii culți.

Așadar, răspândirea și consemnarea în scris a lui *da* nu trebuie pusă în legătură cu influența rusească, ci cu ultimul val de balcanizare lingvistică și culturală, mai

ales a Țării Românești și a Bucureștiului, din secolul al XIX-lea (în ciuda sfârșitului epocii fanariote și a începutului occidentalizării). Intrarea lui *da* în limba standard presupune circulația lui anterioară în Muntenia; într-adevăr, în ceea ce privește dicționarele și gramaticile din acest secol, *da* apare mai întâi în sursele sudice, cf. Heliade-Rădulescu (1828, p. 71), Vaillant (1839, pp. 34, 131) și Aristia (1848, pp. 36, 100, 103, 109), pe când în cele nordice din aceeași perioadă, se dau formele: *ie/ia*, cf. Alexi (1826, p. 166) și *așa*, cf. Alexi (1826, p. 165), Vida (1833, p. 422, 507, 508), Peltechi Caminar (1854, pp. 60, 79). În aceste condiții, cea mai probabilă este sursa bulgărească a lui *da*, în favoarea căreia pledează și Niculescu (1961, p. 482-485).

În concluzie, deși etimologia slavă a particulei afirmative *da* din română este acceptată practic în unanimitate, ea poate fi explicată prin aplicarea „teoriei punctelor de sprijin”, printr-o evoluție semantică internă a rom. *dar(ă)* ~ *da*, întărită de o influență externă, slavă. Cu alte cuvinte, slavul *da* a găsit în limba română un punct de sprijin favorabil pentru a putea fi adoptat în lexicul acesteia. În mod similar, potrivit lui Niculescu (1961, p. 481), Alexandru Rosetti presupunea (într-o comunicare orală) că întrebuițarea afirmativă a lui *dar(ă)* ar fi putut genera afirmarea prin *da*. De asemenea, un paralelism între cele două fenomene, adică afirmația prin *dară* și împrumutarea lui *da* din slavă, este remarcat în ELR (2001, p. 32). Cu toate acestea, nicio sursă dintre cele pe care le-am consultat nu dezvoltă această idee; Niculescu (1961, p. 481) constată doar că precedența istorică a lui *dar(ă)* față de *da* nu poate fi stabilită, ambele procedee de afirmație fiind atestate în același timp, adică în secolul al XIX-lea.

CONCLUZII

Plasate în context areal, particulele afirmative românești *ei*, *ie* și *da* se impun a fi interpretate ca împrumuturi din: slavonă, germană și, respectiv, dintr-o limbă slavă. Cu toate acestea, având în vedere evoluția istorică și statutul lor special ca parte a vocabularului de bază, recurgem în cazul lor la teoria „punctelor de sprijin”, care se inspiră din teoria „ușilor întredeschise” a lui Abraham (2011). În conformitate cu această teorie, considerăm că particula *ei*, împrumutată din slavonă, a putut folosi ca punct de sprijin conjuncția românească veche *e*, provenită din lat. *et*. În mod similar, particula *ie*, de origine germană, s-ar fi suprapus formei verbale din română *e* (‘este’). Introducerea în română a împrumutului slav *da*, la rândul lui, a coincis cu evoluția semantică internă a formelor *dară* ~ *dar* ~ *da* de la conjuncția adversativă la particula afirmativă.

În ceea ce privește originea precisă a lui *da*, aceasta rămâne o problemă care necesită o analiză mai amplă, care să pornească de la aspectul diacronic raportat la

cel diatopic. Totuși, luând în considerare rezultate analizei de mai sus, înclinăm mai degrabă spre explicația lui prin limbile slave meridionale (și, mai ales, prin bulgară) decât prin rusă.

Anexa: Citate biblice reperate (după B, 1999)

- (Mt 9, 28) *Credeți că pot să fac Eu aceasta? Zis-au Lui: **Da**, Doamne!*
- (Mt 11, 26) ***Da**, Părinte, căci așa a fost bunăvoirea înaintea Ta.*
- (Mt 13, 51) *Înțeles-ați toate acestea? Zis-au Lui: **Da**, Doamne.*
- (Mt 15, 27) *Dar ea a zis: **Da**, Doamne, dar și câinii mănâncă din fărâmiturile care cad de la masa stăpânilor lor.*
- (Mc 7, 28) *Ea însă a răspuns și I-a zis: **Da**, Doamne, dar și câinii, sub masă, mănâncă din fărâmiturile copiilor.*
- (In 11, 27) *[Crezi tu aceasta?] Zis-a Lui: **Da**, Doamne.*
- (In 21, 15) *El I-a răspuns: **Da**, Doamne, Tu știi că te iubesc.*
- (FA 5, 8) *Spune-mi dacă ați vândut țarina cu atât? Iar ea a zis: **Da**, cu atât.*
- (FA 22, 27) *Și venind la el, comandantul i-a zis: Spune-mi, ești tu (cetățean) roman? Iar el a zis: **Da!***
- (Rm 3, 29) *Nu este El și Dumnezeuul păgânilor? **Da**, și al păgânilor.*
- (Flm 1, 20) ***Da**, frate, eu te rog, fă-mi binele acesta în Domnul;*
- (Ap 14, 13) ***Da**, grăiește Duhul, odihnească-se de ostenele lor, căci faptele lor vin cu ei.*
- (Ap 16, 7) *Și am auzit din altar, grăind: **Da**, Doamne Dumnezeule, Atotțiitorule, adevărate și drepte sunt judecățile Tale!*
- (Ap 22, 20) *Cel ce mărturisește acestea zice: **Da**, vin curând.*

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

- Abraham, W. (2011). Spoken syntax in Cimbrian of the linguistic islands in Northern-Italy and what they (do not) betray about language universals and change under areal contact with Italo-Romance. In M.T. Putnam (ed.). *Studies on German-Language Islands*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 233-278.
- Alighieri, D. (1304-1307). *De vulgari eloquentia*, <http://www.thelatinlibrary.com/dante/vulgar.shtml>.
- Dalewska-Greń, H. (1997). *Języki słowiańskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ELR, 2001 = Sala, M. (coord.) (2001). *Enciclopedia limbii române*. București: Univers Enciclopedic.
- Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*. Iași: Casa Editorială Demiurg.
- GALR, 2008 = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii române* (ed. a 2-a) (vol. I-II). București: Editura Academiei Române.
- GBLR, 2010 = Pană Dindelegan, G. (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*. București: Univers Enciclopedic Gold.
- Haspelmath, M. & Tadmor, U. (eds.) (2009). *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Holmberg, A. (2015). *The Syntax of Yes and No*. Oxford: Oxford University Press.
- Mańczak, W. (1971). Evoluția fonetică neregulată datorată frecvenței. In *Studii și Cercetări Lingvistice*. 22 (6), pp. 479-586.
- Massey, K.A. (2008). A Latin etymology for Romanian da = yes. In *Ianua. Revista Philologica Romanica*. 8, pp. 93-100.
- Mihăilă, G. (1960). *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română: studiu lexico-semantic*. București: Editura Academiei RPR.
- Niculescu, A. (1961). Afirmarea prin *da* în limba română. In *Studii și Cercetări Lingvistice*. 12 (4), pp. 479-486.
- Pană Dindelegan, G. (ed.) (2013). *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press.
- Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*. Oxford: Oxford University Press.
- Pușcariu, S. (1940). *Limba română* (vol. 1: *Privire generală*). București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Rosetti, A. (1986). *Istoria limbii române*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Swadesh, M. (1952). Lexicostatistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts. In *Proceedings of the American Philosophical Society*. 96, pp. 452-463.
- Swadesh, M. (1971). *The origin and diversification of language* (J. Sherzer, ed.). Chicago / New York: Aldine Atherton.
- Tadmor, U., Haspelmath, M. & Taylor, B. (2010). Borrowability and the notion of basic vocabulary. In *Diachronica*. 27 (2), pp. 226-246. DOI: 10.1075/dia.27.2.04tad.

CORPUSURI

- CETRV = *Corpus electronic al textelor românești vechi (1521-1640)*, <http://textvechi.ro/web/guest>.
- ROMTEXT = *Corpus electronic de texte, adnotat și datat, al limbii române*, <https://romtext.ro/>.

TEXTE LITERARE ORIGINALE

- Alecsandri, V. (1850). *Chirița în Iași*, https://ro.wikisource.org/wiki/Chiri%C8%9Ba_%C3%AEn_Ia%C8%99i.
- Alecsandri, V. (1855). *Chirița în provincie*, https://ro.wikisource.org/wiki/Chiri%C8%9Ba_%C3%AEn_provincie.

- Budai-Deleanu, I. (1800-1812). *Țiganiada*, <https://ro.wikisource.org/wiki/%C8%9Aiganiada>.
- Cantemir, D. (1705). *Istoria ieroglifică*, https://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_ieroglific%C4%83.
- Caragiale, I.-L. (1883). *O scrisoare pierdută*, https://ro.wikisource.org/wiki/O_scrisoare_pierdut%C4%83.
- Creangă, I. (1880-1881). *Amintiri din copilărie*, https://ro.wikisource.org/wiki/Amintiri_din_copil%C4%83rie.
- Eminescu, M. (1872). *Sărmanul Dionis*, https://ro.wikisource.org/wiki/S%C4%83rmanul_Dionis.
- Eminescu, M. (1876). *Cezara*, <https://ro.wikisource.org/wiki/Cezara>.
- Filimon, N. (1863). *Ciocoii vechi și noi*, https://ro.wikisource.org/wiki/Ciocoii_vechi_%C8%99i_noi.
- Heliade-Rădulescu, I. (1833). *Serafimul și heruvimul*, https://ro.wikisource.org/wiki/Serafimul_%C8%99i_heruvimul.
- Heliade-Rădulescu, I. (1837). *Sărbătoare câmpenească pentru 30 august 1837*. In A. Niculescu (1961). *Afirmarea prin da în limba română. Studii și Cercetări Lingvistice*. 12 (4), p. 480.
- Heliade-Rădulescu, I. (1840). *Foile și cărbunele* (trad. după P. Viennet), https://ro.wikisource.org/wiki/Foile_%C8%99i_c%C4%83rbunele.
- Kogălniceanu, M. (1841). *Iluzii pierdute. Un întâi amor*, https://ro.wikisource.org/wiki/Iluzii_pierdute._Un_%C3%AEnt%C3%A2i_amor.
- Kogălniceanu, M. (1850). *Tainele inimii*, https://ro.wikisource.org/wiki/Tainele_inimii.
- Negruzzi, C. (1840). *Alexandru Lăpușneanul*, https://ro.wikisource.org/wiki/Alexandru_L%C4%83pu%C8%99neanul.
- Pann, A. (1841). *Fabule și istorioare*. In A. Niculescu (1961). *Afirmarea prin da în limba română. Studii și Cercetări Lingvistice*. 12 (4), p. 480.
- Pann, A. (1847). *Povestea vorbei*, https://ro.wikisource.org/wiki/Povestea_vorbei.
- Slavici, I. (1880). *Moara cu noroc*, https://ro.wikisource.org/wiki/Moara_cu_noroc.
- Văcărescu, I. (1815-1817). *La ochi*. In A. Niculescu (1961). *Afirmarea prin da în limba română. Studii și Cercetări Lingvistice*. 12 (4), p. 480.

TRADUCERILE TEXTELOR RELIGIOASE

- AC, 1563-66 = Coresi (ed.) (1563-1566). *Lucrul Apostolesc*. I. Bianu (ed.) (1930). *Lucrul Apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*. București: Cultura Națională.
- B, 1914 = *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a Celei Nouă*. (1914). București: Tipografia Cărilor Bisericești.
- B, 1921 = *Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. (1921). București: Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate.
- B, 1939 = *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament* (V. Radu & G. Galaction, trad.) (1939). București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- B, 1999 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*. (1999). București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- BA, 2012 = B.V. Anania (ed.) (2012). *Biblia sau Sfânta Scriptură*, <http://biblia.pentruviata.ro/>.
- BBl, 1795 = *Biblia de la Blaj* (S. Micu, trad.) (1795). *Biblia de la Blaj 1795*. (2000). Roma.
- BBuc, 1688 = *Biblia de la București* (R. & Ș. Greceanu, trad.). (1688). E. Munteanu (ed.) (2015). *Biblia 1688 (Biblia de la București)* (vol. 23-24). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- BC, 1924 = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament* (D. Cornilescu, trad.) (1924). Societatea Evanghelică Română, <http://biblia.pentruviata.ro/>.
- BVBl, 1760-61 = *Biblia Vulgata* (P.P. Aron, trad.) (1760-1761). C. Mureșanu & I. Chindriș (ed.) (2005). *Biblia Vulgata, Blaj 1760-1761* (vol. 5). București: Editura Academiei.
- CB, 1559-60 = *Codicele Bratul*. (1559-1560). A. Gafton (2001-2005). *Codicele Bratul*, <http://media.lit.uaic.ro/gafton/index.html>.

- CC, 1559-64 = Coresi (ed.) (1559-1564). *Întrebare creștinească*. I. Bianu (ed.) (1925). *Întrebare creștinească tipărită de diaconul Coresi în Brașov la 1560*. București: Cultura Națională.
- CV, 1563-83 = *Codicele Voronețean*. (1563-1583). M. Costinescu (ed.) (1981). *Codicele Voronețean*. București: Editura Minerva.
- ES, 1551-53 = *Evangheliarul de la Sibiu*. E. Petrovici & L. Demény (ed.) (1971). *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*. București: Editura Academiei RSR.
- gr. = R. Popowski & M. Wojciechowski (ed.) (1994). *Grecko-polski Nowy Testament*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- lat. = S. Kozłowski (ed.) (1864). *Biblia lacińsko-polska* (J. Wujek, trad.) (vol. 4). Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- NT, 1838 = *Noul Testament al Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*. (1838). Smirna: Tipografia lui Ant. Damian.
- NTB, 1648 = *Noul Testament de la Bălgrad*. (1648), <http://scriptura.pentruviata.ro/>.
- slav. = *Библиа сирѣчь Книги Священнаго Писанія Ветхаго и Новаго Заветъа*. (1900). Санкт-петербургъ: Свюдальная Типографія.
- TC, 1560-61 = Coresi (ed.) (1560-1561). *Tetraevanghelul*. F. Dimitrescu (ed.) (1963). *Tetraevanghelul tipărit de Coresi (Brașov, 1560-1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești 1574*. București: Editura Academiei RPR.

ALTE TEXTE

- PC, 1780 = *Pravilniceasca condică*. A. Rădulescu (ed.) (1957). *Pravilniceasca condică București, 1780*. București: Editura Academiei RPR.

DICȚIONARE, GRAMATICI ȘI MANUALE

- Alexi, I. (1826). *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*. Viennae: Apud Bibliopolam Josephum Geistinger.
- Aristia, C. (1848). *Abecedaru franșosescu*. București: Tipografia lui Eliade.
- Clemens, A. (1821a). *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*. Ofen: Königl. ung. Universitäts-Schriften.
- Clemens, A. (1821b). *Walachische Sprachlehre*. Ofen: Königl. ung. Universitäts-Schriften.
- Costinescu, I. (1870). *Vocabularu romano-francesu*. București: Tipographia Națională Antreprenor C. N. Rădulescu.
- DEDR, 1879 = Cihac, A. de (1879). *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* (vol. 2: *Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*). Francfort s/M.: Ludolphe St-Goar.
- DEM, 1978 = Раевский, Н. & Габинский, М. (1978). *Скурт дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть*. Кишинэу: Редакция Принципалэ а Енчиклопедией Советиче Молдовенешть.
- DER, 2002 = Ciorănescu, A. (2002). *Dicționarul etimologic al limbii române* (T. Șandru Mehedinți & M. Popescu Marin, trad.). București: Editura Saeculum I. O. (Originalul publicat în 1954-1966).
- DEX, 1998 = Coteanu, I., Seche, L. & Seche, M. (coord.) (1998). *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Unvers Enciclopedic.
- DSL, 1997 = Bidu-Vrănceanu, A., Călărășu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (coord.) (1997). *Dicționar general de științe: Științe ale limbii*. București: Editura Științifică.
- DVL, 1650 = Chivu, Gh. (ed.) (2008). *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române*. București: Editura Academiei Române.
- Heliade-Rădulescu, I. (1828). *Gramatică românească*. Guțu Romalo, V. (ed.) (1980). *Gramatică românească de Ion Heliade Rădulescu*. București: Editura Eminescu.

- Laurian, A.T. & Massim, J.C. (1871). *Dictionariulu limbei romane*. București: Noua Typographia a Laboratoriloru Romani.
- LB, 1825 = *Lesicon Romănescu-Lătinescu-Ungurescu-Nemțescu*. (1825). Budae: Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae.
- MDA, 2010 = Sala, M. & Dănăilă, I. (coord.) (2010). *Micul dicționar academic* (vol. I-II). București: Univers Enciclopedic Gold.
- Micu, S. (1780). *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Vindobonae: Typ. Josephi Nob. de Kurzböck. Zdrenghea, M. (ed.) (1980). *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Peltechi Caminar, V. (1854). *Ențiclopedie ruso-română*. Iași.
- Pisone, D. (1865). *Dictionariu romanesc, latinesc, germanesc și francesc*. București: Tipografia Ioanne Weiss.
- Pleșoianu, Gh. (1829). *Abețedar franțezo-romanesc*. București: Libreria lui George Petrovici.
- Șăineanu, L. (1929). *Dicționar universal al limbei române*. București: Editura „Scrisul Românesc”.
- Șincai, Gh. (1805). *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Budae: Tipis Regiae Universitatis Pestanae. Zdrenghea, M. (ed.) (1980). *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Vaillant, J. A. (1839). *Vocabular purtăreț rumânesc-franțozesc și franțozesc-rumânesc*. București: Tipografia lui Friderih Valbaut.
- Vida, Gh. (1833). *Grammatică practică romano-franțozască*. Buda: Cu tipariul Crăieștii Universității.